ZOON POLITIKON – RESEMNIFICAREA UNUI CONCEPT FILOSOFIC ÎN LUMINA ACTUALITĂȚII

Autor: Redacția Syntopic | 15 iunie 2022

Acest eseu este scris de Ioana Ștefana Cozaciuc, care a obținut premiul II în cadrul concursului de eseuri filozofice pentru liceeni, „Din lumea Sofiei”.

„Din acestea este deci evident că o cetate face parte dintre cele conforme naturii și că omul este prin natură o ființă a cetății, iar cel fără de cetate este, din natură și nu din întâmplare, fie josnic, fie mai presus de om.” (Aristotel 2001: 7)

1. Considerații introductive

Îmi propun în actualul eseu să resemnific un concept filosofic îndelung frecventat și totodată vulnerabil la clișee interpretative. În acest sens, îmi voi structura eseul în trei secțiuni distincte, abordând într-o manieră evolutiv-dialectică subiectul propus analizei și plasându-l într-o corelație aparent surprinzătoare cu aspecte specifice actualității: tehnologiile informaționale, efectele rezultate din izolarea sau deficitarea socială a omului contemporan, și nu în ultimul rând, voi contura câteva dintre virtuțile și limitele sociabilității online.

2. *Zoon politikon*-ul aristotelic: coordonatele unui concept filosofic controversat

În prezent, haosul cognitiv și „noua dezordine” informațională par să fie particularități ce structurează arhitectura naturii umane. Navigarea pe meridianele nenumărate ale oceanului digital riscă să se transforme frecvent într-o aventură deloc lipsită de pericole, cel mai important fiind acela al împrăștierii sau rătăcirii. Asumând *a priori* conceptul de

haos drept unul dintre reperele detestate de filosofii antichității grecești, în măsura în care *natura (physis)* are oroare de *haos* și este *divină* (Peters 1997: 159), voi începe prin a explica succint percepția lui Aristotel asupra contextului social. După spusele stagiritului, așa cum natura este supusă ordinii, tot astfel și ființa umană are întipărită în structura sa de profunzime tendința spre asociere, spre comunitate, o înclinație firească ce angajează, pe lângă instinctul de autoconservare, interese cognitive, competențe și abilități morale. Societatea constituie, dacă este să-i oferim credit lui Aristotel, cadrul legitim de manifestare a unor virtuți admirabile, indiferent dacă acestea sunt de ordin moral (dreptatea, cumpătarea ș.a.) sau intelectual (înțelepciunea). Natura umană poate fi descrisă prin implicarea a trei direcții argumentative.

2.1 Argumentul teleologic

Tot ce există în această lume se bazează pe cauzalitate. Aristotel împarte astfel principiile omului în patru categorii cauzale: cauza materială, care sugerează esența din care este alcătuit orice lucru, cea formală, ce ilustrează modul în care este format, cea eficientă și ulterior cauza finală, care indică substratul comunităților, și anume scopurile pe care le urmează acestea. Pornind de la termenul *telos* din limba greacă, care înseamnă „împlinire", „încheiere", „scop" (Peters 1997: 269), putem constata că fiecare lucru din natură există cu o anumită finalitate. Așa cum scopul sau funcția ochiului este aceea de a vedea, *telos*-ul omului este acela de a forma comunități subordonate idealului moral. O viață „bună" din perspectivă etică nu poate fi decât aceea înscrisă pe traiectoria socialității. *Polis*-ul constituie cadrul ce permite indivizilor să-și desăvârșească virtutea, *arete*-ul sau excelența într-un anumit domeniu (Peters 1997: 46), să-și desăvârșească trăsăturile caracteriale, să-și transfigureze personalitatea, trecând astfel de la potențialitate la act (*Filosofie. Idei fundamentale* 2016: 61-66).

Dacă îndrăznim să slăbim argumentul aristotelic și invocăm contextul social ca spațiu al unor eventuale tendințe agresive, merită să amintim considerațiile lui Thomas Hobbes: „homo homini lupus" (*omul este lup pentru om).* Societatea nu doar permite indivizilor progresul moral și intelectual, ea facilitează, din nefericire, apariția unui „belum omnium contra omnes" (*războiul tuturor împotriva tuturor*). Aspirațiile lui Aristotel sunt în controversă, sintagmele sugerând că de multe ori, comunitățile tind să se revolte una împotriva celeilalte, ca rezultat al unor conflicte minore, ulterior majore, provenite din dezinformări și mentalități distincte. În plus, autorul *Leviathanului* evidențiază caracterul egoist și impulsiv al omului, pledând împotriva presupusei bunătăți a naturii umane. Omul resimte față de necunoscut frica de pericol, pe care îl asociază cu sălbăticia lupilor. Dacă avem curajul să contemplăm tabloul actualității, descoperim o eră în care războiul riscă să nu mai fie un fenomen chiar atât de rar, ceea ce face ca expresia hobbesiană să dobândească statutul de trist adevăr. Ea exprimă exemplar concurența constantă, invidia, sentimentele negative experimentate de oameni.

2.2 Argumentul lingvistic

Folosindu-se de un limbaj superior viețuitoarelor de pe planetă, cel articulat, omul reușește să exprime mai mult decât plăcerea sau neplăcerea, și anume stări interioare complexe, totodată ceea ce este folositor sau nefolositor, nu în ultimul rând, ce este drept sau nedrept. Prelungind gândul aristotelic, admitem că omul ca ființă metaforică sau *animal narativ* își exprimă gândurile într-o manieră adesea imperfectă, așezând cuvintele sub un context ce se pretează interpretărilor multiple. Astfel, în cadrul coexistenței cu semenii săi, ființa umană progresează în aptitudinile sociale, oferindu-i-se o poartă către interculturalitate, autocunoaștere și bunăstare. Prin intermediul socializării, fenomen înțeles ca „proces psihosocial de transmitere-asimilare a atitudinilor, valorilor, concepțiilor sau modelelor de comportare specifice unui grup sau unei comunități în vederea formării, adaptării și integrării sociale a unei persoane” (Zamfir 1998: 546), omul își asigură o zonă de confort, menită a-i garanta funcționarea optimă.

În situația unui deficit de interacțiune între membrii unei comunități, omul riscă să își eclipseze statutul de ființă morală. Confortul nostru social a fost incontestabil afectat în urma izolării din perioada pandemică recentă. Privind în ansamblu, „satul planetar” s-a situat într-un vid de drepturi. Urmărind tendința omului spre asociere, putem spune că atomizarea indivizilor în pandemie a avut un puternic impact asupra dezvoltării pe plan social, politic și cultural. Privarea tuturor de la comunicare în plan fizic a dus la dezintegrarea atitudinii și abilității de a vorbi deschis. Astfel, indivizii care se străduiesc să își depășească condiția riscă să se transforme în veritabili inadaptați.

Mutând reflecțiile în perimetrul literar, descoperim un exemplu la fel de interesant corelat cu deficitul de exprimare și comunicare, acela prezentat în romanul *Idiotul* de Feodor M. Dostoievski. Personajul în postura de protagonist nu reprezintă un *șahist* al vieții, având acțiuni impulsive. Mîșkin este un individ deschis, inocent și, după cum spune titlul, este considerat un idiot, de o sinceritate deconcertantă. Astfel, deducem că imaginea de ansamblu asupra unei persoane cu un caracter și o opinie diferită este una dezavantajoasă, fiind considerată inadaptată și deficitată de comunicare. O asociere îndrăzneață pentru tipul de personaj propus de romanul lui Dostoievski este conceptul de *Übermensch,* a lui Friedrich Nietzsche, care se referă la *omul ideal, cel ce se dezice de turmă.* Aceasta pentru că „omul este un ce care trebuie supraînălțat.” (Nietzsche 2009: 6) Societatea are, la Dostoievski, un substrat irațional, totodată ea exercită în mod despotic o forță constrângătoare asupra indivizilor. Autorul rus pare să fie un adversar *de rigueur* al spiritul gregar, manifestând o ostilitate fățișă în raport cu „colectivizarea” gândirii. O astfel de atitudine este vizibilă atât în romanul *Idiotul*, cât și în *Demonii* sau *Frații Karamazov*. În acest sens, Nikolai Berdiaev admite, în *Filosofia lui Dostoievski*, că aceasta „a avut un exacerbat sentiment al individului”. (Berdiaev 1992: 34), plasându-se astfel în antiteză cu orice ideologie comunitară. Individul izolat își asumă suferința ca pe

o virtute, considerând-o astfel o cale către progres. Și tot despre suferință ne vorbește Freud, însă despre una care riscă să destabilizeze arhitectura aparatului psihic. Pentru psihanalistul austriac, suferința poate fi provocată de interacțiunile cu semenii. În lucrarea *Disconfort în cultură*, psihanalistul austriac stabilește ca terapie pentru o astfel de suferință provocată de semeni, „însingurarea deliberată, îndepărtarea de ceilalți." (Freud 1962 : 24), ceea ce-l situează pe autorul *Interpretării viselor* în contrast cu convingerea aristotelică potrivit căreia însingurarea echivalează cu bestialitatea sau statul de supraom.

2.3 Argumentul aretologic

Ca *zoon politikon*, omul are șansa de a practica virtutea dreptății și a echilibrului, evitând astfel pericolul *hybris*-ului. Etica aristotelică devine astfel un îndreptar aretologic, altfel spus, un ghid comportamental aflat în orizontul virtuții. Totuși, considerațiile aristotelice, oricât de fascinante, riscă să-și piardă din consistență dacă când le plasăm în contextul societății actuale, o societate definită prin globalizare, disoluția reperelor subiective sau individuale și chiar o oarecare dispersie socio-culturală. În raport cu comunitatea *polis*-ului grec, căruia îi era specifică un spațiu social restrâns și definit printr-un liant social puternic, societățile actuale își estompează marginile. Într-un astfel de tablou al actualității, „Gemeinschaft", *comunitatea,* este înlocuită cu „Gesellschaft", *societatea*, o distincție pusă în circuitul sociologic de Ferdinand Tönnes, bazată pe tipuri de interacțiune fundamental diferite. Deși controversată, distincția operată de sociologul german a constituit un motiv de inspirație pentru Émile Durkheim și disocierea acestuia din urmă între „solidaritatea organică" și „solidaritatea mecanică". (*Sociologie. Idei fundamentale* 2018: 32-33). Prin procesul de dezinformare, de multe ori se diminuează aptitudinile ce constituie simțul critic și astfel se generalizează o atmosferă asociată cu haosul și dezorientarea.

Concluzii: între exilul digital și virtutea socializării online

Asumând ca pretext termenul *zoon politikon*, totodată cel de *arete*, voi creiona pe finalul acestui eseu câteva repere privind comunicarea actuală și virtuală. Ca efect al dezvoltării în masă a tehnologiei, platformele sociale au devenit accesibile oricui, bucurându-se de un succes exponențial. Creșterea în popularitate a rețelelor sociale a rezultat din dorința oamenilor de a suprima distanța fizică, reușind să obțină o comunicare optimă, dar și din dorința de cunoaștere și de informare. Astfel, pe lângă menținerea unor legături strânse familiale sau de prietenie, se creează noi interacțiuni. Internetul facilitează instituirea unor noi legături interpersonale ce transcend granițele, cu scopul de a aprofunda cunoștințe și valori culturale, indiferent dacă acestea sunt laice, religioase, tradiționale sau inovatoare. Fiind într-un proces indefinit de învățare, „utilizatorul" asumă platformele sociale drept un factor remarcabil către acest scop. Mediul digital reprezintă locul perfect pentru începutul unei cariere de succes în

domeniul jurnalismului sau al artei. Opiniile și creațiile ating mult mai ușor o audiență mare. Cu ajutorul platformelor online, antrenându-și ambiția și talentul, persoana își poate face opinia auzită, ceea ce înseamnă un început oportun pentru o carieră în domeniul respectiv.

Un dialog pe platformele online riscă să își diminueze expresivitatea, limbajul cotidian fiind redus prin semne și simboluri. În plus, exprimările formale sunt reduse în mediul online, limbajul fiind considerabil mai modest în comparație cu cel folosit într-un dialog din realitate. Eliminarea unor elemente din limbajul formal, inclusiv colocvial, și înlocuirea lor cu simboluri și termeni informali generează, în timp, lacune în exprimare și eventuale blocaje în dezvoltare și învățare. În cadrul platformelor online, oamenii formează comunități virtuale închegate în jurul acelorași idei, interese sau pasiuni. Comunitățile online s-au extins în domenii diverse, cum ar fi cel de marketing, educațional, științific, sportiv, caritabil sau al forumurilor. Astfel, eticheta aristotelică de *animal social* devine insuficientă pentru surprinderea complexității acțiunilor desfășurate pe platformele digitale, omul dobândind astfel statutul problematic de *animal virtual.* Includerea membrilor noi într-o comunitate online este o acțiune riscantă, existând posibilitatea stigmatizării mentalităților sau opiniilor distincte și inconveniente celor deja prezenți. Orice individ are propria sa zonă de confort, iar părăsirea acesteia, deși determină o cantitate mare de stres, este singura cale spre progres. Oamenii tind să se *închidă într-o bulă* a propriilor idealuri, nefiind deschiși la idei alternative sau perspective discordante. Gândirea diferită este de cele mai multe ori izolată, exclusă, bagatelizată și, în cele mai fericite cazuri, ajunge să formeze o nouă comunitate. Astfel, generarea comunităților reprezintă un proces infinit, atribuind gândirii umane privilegiul accesului la ideologii și concepții noi. Fiecare participant contribuie la dinamica lumii virtuale, similară cu dinamica unei comunități fizice.

Nu asum ambiții revoluționare prin ceea ce am reușit să surprind în prezentele rânduri, însă mi-am propus să stabilesc o punte, un arc peste timp între filosofia aristotelică și actualitatea tehnologică, pentru a arăta că exercițiul filosofic constituie o unealtă valoroasă în înțelegerea tabloului complex al lumii în care trăim.

BIBLIOGRAFIE

Aristotel, *Politica*, traducere de Raluca Grigoriu, Editura Paideia, București, 2001.

Nikolai Berdiaev, *Filosofia lui Dostoievski*, traducere de Radu Părpăuță, Editura Institutul European, Iași, 1992.

F. M. Dostoievski, *Idiotul*, traducere de Nicolae Gane, Editura Polirom, Iași, 2012.

Filosofie. Idei fundamentale, traducere de Crina Boitor, Editura Litera, București, 2016,

pp.60-61.

Sigmund Freud, *Civilization and its Discontents*, W.W.Norton & Company, New York, 1962.

Friedrich Nietzsche, *Așa grăit-a Zarathustra*, traducere de George Emil Bottez, Editura Antet, București, 2009.

Francis Peters, *Termenii filozofiei grecești*, traducere de Dragan Stoianovici, Editura Humanitas, București, 1997.

Sociologie. Idei fundamentale, traducere de Crina Boitor et alii, Editura Litera, București, 2018.

Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu (coord.), *Dicționar de sociologie*, Editura Babel, București, 1998.

Imagine: Unsplash